

5. Пометун О.І. та ін. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. Посібник. Київ: А.С.К., 2004. 192 с.
6. Січкарук О.І. Інтерактивні методи навчання у вищій школі: Навчально-методичний посібник. К.: Таксон, 2008. с. 88

Т. Погребняк,
здобувач ступеня вищої освіти «магістр»
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського,
наук. керівник –канд. пед. наук, доцент Л. Ліхіцька

РОЗВИТОК ДРІБНОЇ МОТОРИКИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Постановка проблеми. Фізіологічний розвиток руки в історії людства важко недооцінити. Саме цей розвиток, а особливо розвиток рухливості пальців надав можливість людині оволодіти трудовими операціями, вигадати й розвивати первинну мову (мову жестів), за допомогою чого відбувалася комунікація, а відтак і соціалізація людей. Тож у витоків розвитку людства, як би це голосно не звучало, стоїть розвиток моторики.

Виклад основного матеріалу. Питання розвитку дрібної моторики у дітей дошкільного віку досліджували такі вчені, як Бернштейн Н. А., Ельконін Д. Б., Ільїн Є. П., Лопатин Л. М., Кольцова М. М., Антакова-Фоміна Л. В., Головацький А. С., Шевчук В. Г., Черкасов В. Г., Винарська О. М. та ін.

Фізіологи дефініцію «дрібна моторика» розуміють як рух дрібних м'язів кистей рук. Але до того ж не можна забувати й про скоординованість «рука-око», адже розвиток дрібних рухів скеровується зором.

Галузь дрібної моторики містить безліч різноманітних рухів: від примітивних жестів (наприклад, захват об'єктів), до найдрібніших рухів: застібання гудзиків, маніпулювання дрібними предметами, папером, малювання тощо.

М. М. Кольцова зауважує, що дрібна моторика пов'язана з руховою діяльністю, що узгоджується координацією дрібних м'язів рук та очей [4;с. 18].

Виходячи з того, що у головному мозку центри, що відповідають за рух пальців і мовлення розташовані поруч, необхідно приділяти виняткову увагу розвитку дрібної моторики дитини, адже стимулюючи дрібну моторику, ми активуємо зони, котрі відповідають за розвиток мовлення [4, с. 49]. Отже, розвиток мови дитини нерозривно пов'язаний із розвитком дрібної моторики.

Розпочинати роботу з розвитку дрібної моторики необхідно як найраніше – від народження. Впливати на розвиток немовляти можна шляхом пальчикової

гімнастики: масуючи пальчики, ми впливаємо на активні точки, що пов'язані з корою головного мозку. В ранньому дошкільному віці вже необхідно виконувати прості пальчикові рухи, супроводжуючи віршованими текстами простої гри. При цьому не забуваємо про розвиток навичок щодо самообслуговування: ігри з застібанням-розстібанням гудзиків, кнопок, нанизування намистин тощо.

Мовним органом, котрий можна прирівняти до артикуляційного апарату, кисть руки вважав А. Р. Лурія. Тож з цього погляду, дрібна моторика рук – це ще одна «зона мозкової діяльності».

У процесі розвитку дитини (під час навчання й виховання) формується дрібна моторика рук, як результат асоціативних зв'язків, що виникають під час роботи зорового, слухового й мовленнєвого аналізаторів. Тобто, це процес запам'ятовування різноманітних рухів, що набувається пальцями рук, їхнє поступове якісне поліпшення (від простих до складніших). Н. М. Щелванов [5; с. 36] ще у минулому столітті довели, що дитина в результаті розвитку «опановує дрібні дії рук» і цей розвиток тісно пов'язаний із розвитком положення і переміщення тіла у просторі (зору, дотику, кін естетичного чуття), слухно зауважуючи, що лише вигляд предмета вже слугує стимулом для руху рук «у напрямку до нього». У перше півріччя життя дитини вже формуються організовані дії рук. Пальці, що були раніше стиснуті в кулак, поступово розпрямляються і розпочинають виконувати особливі рухи, намагаючись взяти предмет. Тож рука вже починає виконувати дії, як «специфічний людський орган».

Щодо мовлення, у дослідженнях М. М. Кольцової містяться висновки про те, що цей вид діяльності дитини частково розвивається під впливом імпульсів, котрі надходять від рухів пальців. Вже з десяти-дванадцяти місячного віку, за спостереженнями вченої, можна з упевненістю говорити про відповідність розвитку віковим нормам пальців рук і мовленнєвого розвитку відповідно. Якщо у дитини нормативно розвинута дрібна моторика рук, то й мовлення (мовленнєвий розвиток) буде відповідати віковим критеріям розвитку. І, навпаки, коли у дитини є проблеми з розвитком пальчикової рухливості, то й помітне відставання в розвитку мовлення і навичках письма. Тому й необхідна правильна й чітка організація розвитку дитини в плані тренування розвитку пальчикової моторики рук, з урахуванням підбору різноманітних вправ, застосовуючи усі види дитячої діяльності, систематичного відпрацювання досягнутих результатів [4; с. 16].

У своїх наукових дослідженнях практичного спрямування А. Є. Біла зауважує, що під час вправ для розвитку пальчиків, дитина досягає розвитку

дрібної моторики рук, що й сприяє розвитку її мовлення, бо при цьому індуктивно відбувається збудження мовних центрів мозку. А також цей процес готує дитину до малювання й письма, адже кисті рук набувають відповідної рухливості, гнучкості, швидкості рухів [1; с. 8].

У сучасних освітніх програмах (Наприклад, «Дитина» Огнев'юк В. О., «Стежина» Гончренко А. М., Дятленко Н. М., «Світ дитинства» Богущ А. М., «Розумні пальчики» Кротовської Л. І. тощо) зазначено, що з раннього віку мовний і пізнавальний розвиток дітей визначає розвиток дрібної моторики.

Наприклад, програма «Соняшник» (ранній вік) Л. В. Калуської, котра складається із трьох частин (цільових програм), для першого року життя пропонує підпрограму «Немовлятко», в якій у розділі «Мовленнєво-комунікативний розвиток» зазначено, що важливо ще від народження піклуватися про розвиток дрібної моторики рук. І вдале сполучення гри (народні ігри-забавлянки, потішки з елементами масажу), копіювання дій дорослих (вміння утримувати олівець та перші спроби «малювання»), сприяють і розвитку мовлення, а відтак і розвитку дитини взагалі.

Для другого року навчання вже інша підпрограма «Малятко» до пальчикових ігор пропонує додати ще інсценізацію римованих рядків за допомогою пальців («Кую-кую чобіток», «Сорока-ворона», «Горошок», «Наш пальчик» тощо). І знову-таки розвиток дрібної моторики нерозривно пов'язується з розвитком мовлення і є складовою частиною цього розділу програми.

На третьому році життя (підпрограма «Мовлятко»), в плані розвитку дрібної моторики, до пропонованих раніше пальчикових ігор та римованих рядків з інсценізацією додано розвиток координації рухів рук та малювання крапок, прямих і замкнених ліній.

Але в підпрограмах кожного року життя дитини є й інші розділи, що сприяють розвитку дрібної моторики рук. Наприклад, у розділі «Виховання душі і серця» запропоновано на третьому році життя дитини навчати одягатися, роздягатися, вмиватися. Пальчикові рухи щодо застібання/розстібання гудзиків, надягання/знімання одягу, чобіток, шнурування, застібання застібок тощо теж сприяють розвитку моторики рук. Розділ «Розвиток і виховання розуму» також містить вправи, спрямовані на розвиток дрібної моторики. Наприклад, під час сенсорного розвитку (вправи на дотики, постукування, погладжування тощо) або дослідницької діяльності. Але найстрімкіше, на нашу думку, дрібна моторика рук розвивається під час трудової діяльності, або образотворчого мистецтва (розділ «Художньо-естетичний розвиток», котрий містить методичні

вказівки щодо розвитку здібностей малювання, аплікації, навчає музиці і співам, рухам під музичний супровід).

Програма «Соняшник» (ранній вік) у кожній підчастині містить антропометричні дані, вікові особливості розвитку, напрями розвитку та діяльності та їхні показники.

Так само в програмі розвитку дитини «Соняшник» (дошкільний вік) Л. В. Калуської окремими компетентностями, яких набуває дитина дошкільного віку, виокремлено розвиток дрібної моторики, як фактор, що має вплив і на розвиток мовлення, і на розвиток письма, і на здібності малювання. Але знову-таки розвиток дрібної моторики віднесено лише до розділу «Мовленнєво-комунікативний розвиток». Хоча, як зазначалося вище, м'язи пальчиків і руки дитини розвиваються й іншими рухами, під час виконання будь-яких звичайних щоденних завдань, наприклад, у самообслуговуванні (застібання/розстібання гудзиків, одягання/ роздягання, допомоги дорослим у господарстві), гри, навчання, фізичних вправ, музичних занять і занять з образотворчого мистецтва.

Автори інших освітніх програм, наприклад, «Я у світі» (О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, А. Н. Артемова та ін. Науковий керівник – О. Л. Кононко), «Впевнений старт» (Н. В. Гавриш, Т. В. Панасюк, Т. О. Піроженко, О. С. Рогозянський, О. Ю. Хартман, А. С. Шевчук]; За заг. наук. ред. Т. О. Піроженко), «Дитина» (Н. В. Гавриш, Т. В. Панасюк, Т. О. Піроженко, О. С. Рогозянський, О. Ю. Хартман, А. С. Шевчук]; За заг. наук. ред. Т. О. Піроженко), «Стежина» (А. М. Гончаренко, Н. М. Дятленко) тощо великого значення надають розвитку дрібної моторики дошкільнят, але як окрему складову освітнього процесу не виокремлюють, на жаль.

У ранньому віці дитина природньо прагне рухової діяльності. Вона хоче торкатися усього, переміщати предмети, що знаходяться в найближчому до неї просторі, щоб ближче познайомитися з оточуючими її предметами і речами і вміти осмислено поводитися з ними. Це період розвитку точності рухів.

Цей процес Н. А. Бернштейн пояснює тим, що спочатку рухи дитини руками хаотичні, часто безцільні й негармонійні, і це пов'язано з недорозвиненням моторної активності. Потім за допомогою дрібної моторики дитина пізнає навколишній світ. Її до цього спонукає інстинкт пізнання, дослідницький інстинкт [2, с. 31]. Малята намагаються все дослідити не лише оком/зором, але і на дотик – рукою. А рука – орган дотику, обстеження, обмацування, – само собою інстинктивно тягнеться до речей. Спочатку дитина вчиться хватати предмет, після того з'являються навички перекладання з руки в руку, так званий «пінцетний захват» тощо. До двох років дитина вже здатна

правильно тримати ложку, олівець, пензлик, малювати. У дошкільному віці моторні навички стають більш різноманітними і складними. Збільшується частка дій, які потребують узгоджених дій обох рук [2, с. 89].

Н. А. Бернштейн вважає, що «анатомічний розвиток рівнів побудови рухів дрібної моторики йде з перших місяців життя і завершується до двох років. Далі починається тривалий процес прилаштування один до одного всіх рівнів побудови рухів» [2., с. 34]. На думку цього вченого, розвиток дрібної моторики має значення у зв'язку із розвитком пізнавальних здібностей дитини; з розвитком мови; з розвитком власних рухів рук для здійснення предметних і гарматних дій, в тому числі малювання, ліплення, письма [2, с. 35].

Усі вчені, які займаються дослідженням психічного розвитку дітей раннього віку, приходять до висновку, що з розвитком дрібної моторики тісно пов'язаний розвиток мовлення дитини. Це обумовлено анатомо-фізіологічними особливостями будови мозку людини, де ділянка, що відповідає за мовлення, розташована поруч з «руховою» ділянкою і є її частиною. Близько третини всієї площі рухової проекції займає проекція кисті руки, розташована близько від мовної зони.

Ось чому тренування тонких рухів пальців рук має великий вплив на розвиток активної мови дитини. Тому можемо стверджувати, що ступінь розвитку рухів пальців збігається зі ступенем розвитку мови у дітей.

Для нашого дослідження важливим є висловлювання Н. А. Бернштейна про те, що вирішальними для ефективного розвитку дрібної моторики дитини є умови виховання і цілеспрямованого навчання, все це сприяє розвитку рухів рук. Рухові завдання, котрі ставить перед дитиною дорослий в процесі виховання і освіти, і спроби дитини вирішити їх самостійно, є необхідною умовою розвитку відповідних рівнів побудови рухів: різні завдання на дрібну моторику сприяють розвитку тонких рухів кистей і пальців рук [2, с. 36].

Процес розвитку дрібної моторики в онтогенезі описав Є. П. Ільїн. За його спостереженнями, перші елементарні маніпуляції з предметами дитиною трьох – чотирьох місяців від народження відбуваються не точно і супроводжуються синкінезією, тобто рефлексорними узгодженими рухами. Але в подальшому при розвитку зорового аналізатора одночасно відбувається і розвиток дрібної моторики. Вже у віці від чотирьох до шести місяців розвивається і довільна регуляція руху очей, а на п'ятому – немовля вже може брати обома руками предмети. Пізніше – на сьомому-десятому місяці – зорово-моторна координація досягає високого розвитку, бо дитина вже вміє відкривати-закривати кришку коробки, вкладати кульку в порожній кубик, діставати один предмет за допомогою іншого [2, с. 93].

Вже від дванадцяти місяців моторика дитини стає досконалішою, завдяки чому малеча може брати дрібні предмети і розглядати їх, затискаючи між великим і вказівним пальцем. Уже вміє прилаштовувати дрібні предмети в щілини і розетки (що є небезпечним), користуватися столовим приладдям (ложкою), п'є з кружки.

Від одного року до трьох (вік раннього дитинства) зорово-моторна координація продовжує вдосконалюватися. Від вісімнадцяти місяців дитина вже може будувати вежу з трьох-чотирьох кубиків, самостійно користується ложкою під час їжі, намагається бігати, роздягатися самостійно. У власних діях дитина раннього віку вже починає наслідувати дорослих. Наприклад, «читає» газету чи книжку, гортає сторінки журналів, «заколісує» ляльок, пересуває фігурки іграшкових тваринок, ніби вони самі пересуваються тощо.

У віці до двох років більшість дітей вміють ходити сходами, пересуватися спиною вперед і штовхати ногою по м'яч.

У два-три роки психомоторика дитини розвинена вже на досить високому рівні: кидає м'яч обома руками, підіймається сходами, переливає воду із сосуда в посуд, «пише» каракулі, самостійно роздягається. Всі ці фактори свідчать про нормальний розвиток і дрібної моторики дитини і психофізичний розвиток. Але трапляються і в ранньому віці порушення розвитку дрібної моторики, що є свідченням несприятливого психологічного розвитку дитини.

Досліджуючи анатомо-фізіологічний розвиток, фахівці Головацький А. С., Шевчук В. Г., Черкасов В. Г. вважають, що порушення дрібної моторики в ранньому віці свідчать про порушення дозрівання великого моторного акту і тонкої моторики, і водночас про наявність різноманітних стереотипів, тиків, парезів (ослаблення довільних рухів), розлади по типу кататонічних (знерухомлених, підвищення м'язового тону).

Можемо виділити вимоги щодо норм розвитку дрібної моторики дітей дошкільного віку від року до чотирьох. Це такі навички, як:

1. Стукає одним предметом об інший.
2. Бере крихти хліба великим і вказівним пальцями.
3. Малює (каракулі) й черкає на аркуші паперу.
4. Витягає крихту з прозорої банки.
5. Копіює будівництво містка з 3-х кубиків.
6. Будує вежу з 2-х кубиків.
7. Будує вежу з 4-х кубиків.
8. Перемальовує хрестик.
9. Малює вертикальну лінію (помилка до 30 градусів).
10. Копіює малюнок квадрату.

11. Перемальовує коло.
12. Копіює (або самотійно) будівництво містка з 5-х кубиків.
13. Будує вежу з 8-х кубиків.
14. Малює людину (3 елементи).
15. Малює людину (6 елементів) [4, с. 68].

Тож нормальний розвиток дрібної моторики будемо вважати такий, за котрого більша частина з вищеперерахованих навичок дитиною двох-чотирьох років засвоєна. В разі часткової затримки (один або декілька показників) – будемо говорити лише про негармонійний розвиток у молодшого дошкільняти функцій дрібної моторики – і, відповідно, мислення.

Але якщо більша частина вищеперерахованих навичок засвоєна не належним чином – будемо говорити про загальне відставання у розвитку мислення й дрібної моторики у певних ступенях.

Висновки. Отже, підсумовуючи досліджене, зауважимо: по-перше, у віці двох-чотирьох років процес розвитку дрібної моторики рук знаходиться у найактивнішій стадії й тісно пов'язаний із загальним розвитком дитини. По-друге, лише за умов нормального розвитку дрібної моторики дитина оволодіває хватальними й маніпуляційними діями з предметами, здібністю їсти ложкою, вмінням малювати, ліпити, самотійно одягатися/роздягатися. По-третє, в разі нормального розвитку дрібної моторики, відзначається нормальний розвиток і зорово-рухової координації, й інтелектуальний, й пізнавальний, і мовний розвиток дитини. По-четверте, порушення ж в розвитку дрібної моторики дитини дошкільного віку є яскравим симптомом різноманітних захворювань і мовленнєвих порушень.

В наступних студіях плануємо розглянути осучаснення пальчикової гімнастики, як ефективного засобу корекції дрібної моторики у дітей дошкільного віку.

Література

1. Белая А. Е., Мирясова В. И., Пальчиковые игры для развития речи дошкольников. – М., 2001., с. 19].
2. Бернштейн Н.А. Физиология движений и активности / Под. ред. О.Г.Газенко. Изд. подгот. И.М. Фейгенберг. – М.: Наука, 1990. – 495 с..
3. Кистяковская М. Ю. Развитие движений у детей первого года жизни. М., «Педагогика», 1970.
4. Кольцова М.М. Двигательная активность и развитие функций мозга ребенка / М.М. Кольцова. – М.: Педагогика, 1973. – 144 с,
5. Щелованов Н.М. Некоторые отличительные особенности в развитии высшей нервной деятельности человека / Н.М.Щелованов. – Л.: 1926.